

IJTIMOYIY MOSLASHUV BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINI KASBIY IJTIMOYILASHTIRISH OMILI SIFATIDA

Xoldarova Iroda Valijonovna

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti

O‘ktamova Sitoraxon Soxibjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Oliy ta‘limda yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlashda kasbiy ijtimoiylashtirish muhim rol o‘ynaydi. Keng ijtimoiy nuqtai nazardan kasbiy ijtimoiylashtirish bir tomondan shaxsning kasbiy shakllanishi va rivojlanishi, ikkinchi tomondan o‘zida individning ijtimoiy shakllanishi, bo‘lg‘usi pedagogik faoliyatida zarur ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy tajriba, qadriyatlar, xulq-atvor me‘yorlarini o‘zlashtirish jarayonini o‘zida aks ettiradi. Maqolada aynan shu masalar diqqat markazida berilgan.

Kalit so‘zlar: moslashuv, shaxsning ijtimoiylashuvi, ta‘lim subyekti, kasbiy ijtimoiylashtirish.

Pedagoglik kasbiga qo‘yilayotgan zamonaviy talablar mohiyatidan anglash mumkinki, bo‘lajak o‘qituvchining o‘z kasb sohasida muvafaqqiyatli faoliyat yurita olishining muhim ko‘rsatkichi uning ijtimoiylashuv darajasidir. So‘nggi yillarda respublikamizda bo‘lajak o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvi bilan bog‘liqlikda M.Quronov, N.Muslimov, D.X.Nasriddinova, SH.N.Majitova, F.R.YUzlikaev, N.M.Egamberdieva, SH.SH.Olimov, M.T.Mirsolieva, N.G.Ismatova, Z.T.Salieva [153; 89; 91; 76; 148; 147; 93; 85; 54; 112] kabi olimlar tomonidan qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirildi. Olib borilgan ilmiy-tadqiqot ishlari tahlilidan shu narsa ma‘lum bo‘ladiki, pedagogika oliy ta‘lim muassasasi talabalarining ijtimoiylashuvini ta‘minlashda ijtimoiylashuv va moslashuvning o‘zaro aloqadorligi, bo‘lajak o‘qituvchilarning muvafaqqiyatli ijtimoiy moslashuvini ta‘minlashning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘z navbatida ijtimoiy moslashuv masalasi ham ilmiy adabiyotlarda turli jihatdan talqin etilgan: ijtimoiy moslashuv hodisasining mohiyatini aniqlash; ijtimoiy moslashuvning xilma-xil qirralarini talqin etish.

Moslashuv (adaptatsiya) tushunchasi (lotincha adaptation-moslashish) ilmiy muomalaga dastlab nemis fiziologi X.Aubert tomonidan XIX asrning ikkinchi yarmida (1865 yil) a‘zolarining tashqi muhit o‘zgarishlariga moslashishini tavsiflash uchun qo‘llanilgan. Fiziologiyada keng qo‘llanilgach moslashuv xususiy ilmiy tushuncha sifatida qolsada, biologiyaning boshqa sohalarida ham qo‘llangan. XX asrning o‘rtalaridagina moslashuv atamasi tibbiyot, kibernetika, psixologiya va boshqa fanlarda qo‘llandi va hozirda umumilmiy tavsifga egadir. Moslashuv hodisasining ko‘plab ta‘riflari mavjud:

Moslashuv (adaptatsiya) – jonli sistemalarning tashqi muhit bilan munosabatida sodir bo‘ladigan moslashuv jarayoni – adaptogenezning ma’lum natijasi (Falsafa: qomusiy lug‘at) [212; 9-b.].

Moslashuv – tabiat yoki jamiyat hayotida, insonning ma’naviy-ruhiy olamida kechadigan o‘ziga xos jarayon bo‘lib, biron-bir muhit yoki sharoitga, yangilikka moslashuvni anglatadi (Ma’naviyat: asosiy tushunchalar izohli lug‘ati) [184; 15-b.].

Moslashuv – organizmning mavjud sharoitlarga muvafaqqiyatli javob qaytara olishidir. Moslashuvning biologik, fiziologik va ijtimoiy-psixologik turlari mavjud. Biologik moslashuv deganda hayvonot va o‘simlik turlarining tashqi muhitning aniq mavjud sharoitlariga morfofiziologik ko‘nikishi tushuniladi. Fiziologik moslashuv esa o‘zida asosida organizmning atrof-muhit o‘zgarishlariga moslashishga qodirligi turadigan fiziologik reaksiyalar yig‘indisi tushuniladi. Ijtimoiy-psixologik moslashuv shaxsning ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topa olishiga qodirligidir (Pedagogik ensiklopedik lug‘at) [193; 11-12-b.].

Moslashuv – subyektning muhit talablariga (moslashuv ob’ekti) optimal mos kelishini ta’minlashdir. Stabillik buzilishida (sub’ektning boshqa muhitga ko‘chishi, muxitning o‘zini o‘zgarishi) tizimdagi ob’ekt va sub’ektlar orasida o‘zaro ta’sir izdan chiqishi vujudga keladi. Bu esa funksional buzilish, yaxlitlikning yo‘qolishiga olib keladi. Natijada shunday moslashuv vaziyati paydo bo‘ladiki, unda tizim yoki uning ayrim elementlari yo‘qotilgan muvozanatni tiklashga intiladi. Bunday vaziyat individning yangi tabiiy yoki ijtimoiy muhit bilan o‘zaro ta’siri natijasida paydo bo‘lgan ziddiyatlarni hal etishning faol, maqsadga yo‘naltirilgan jarayoni sifatida baxolanadigan inson moslashuvining barcha turlariga xos (N.YU.Pavlenko) [96; 19-21-b.].

Moslashuv tushunchasi ostida odam va muhitning o‘zaro ta’siri jarayoni tushuniladi, uning natijasida insonda shu muhit sharoitlariga nisbatan adekvat o‘zgaradigan xulq-atvor modellari va strategiyalari hosil bo‘ladi (Petrovskaya S.M.) [99; 22-b.].

Moslashuv – bu organizmning tashqi muhit bilan adekvat aloqalarining shakllanish xususiyati. SHuningdek, moslashuv bu organizm faoliyatini tashqi muhit ehtiyojlariga qarab o‘zgartirish qobiliyati hamdir (N.M.Egamberdieva) [214; 232-b.].

Moslashuv – ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, ichki va tashqi nizolarga qarama-qarshi o‘laroq insonning o‘z faoliyatini muvafaqqiyatli amalga oshira olishi, o‘z faoliyati natijalaridan qoniqish hosil qilishi (D.V.Ryazanova) [110].

Moslashuv – muhit va uning o‘zgarishlarini faol o‘zlashtirish hamda muvafaqqiyatli faoliyat uchun zaruriy shart-sharoitni yaratishga qodir reaksiyalar yig‘indisi (E.G.IIqkina) [145].

Moslashuv – bu insonning tabiiy va ijtimoiy muhit bilan o‘zaro birgalikdagi harakatini tavsiflovchi yaxlit, tizimli jarayon (N.Ismatova) [54; 39-b.].

Moslashuv tushunchasini ta’riflashga yondashuvlar mazmunidan shunday xulosaga kelish mumkin. Moslashuv jarayoni:

- 1) bir tomondan individ va ikkinchi tomondan, muhit ehtiyojlarining to‘liq qondirilishi jarayoni. Bu individ va tabiat yoki ijtimoiy muhit orasidagi o‘zaro uyg‘unlik holati;
- 2) individ va tabiat yoki ijtimoiy muhit orasidagi o‘zaro uyg‘unlikning vujudga kelishi uchun vosita bo‘lib xizmat qiladigan jarayon.

YUqoridagi berilgan ta’riflar asosida va tadqiqotimiz ob’ekti bilan bog‘liqlikda biz “moslashuv” tushunchasiga quyidagicha ta’rif berish o‘rinli deb hisoblaymiz:

“Moslashuv – o‘zgaruvchan ta’limiy muhitda o‘zini namoyon eta olish uchun shaxsning yangi shart-sharoitlarni muvafaqiyatli o‘zlashtirishi, mavjud sharoitga mos maqomni egallashidir”.

Pedagogika oliy ta’lim muassasasi talabalarini ijtimoiy moslashtirish muhim muammo ekanligini asoslash haqida gap borar ekan, mazkur holatda “ijtimoiy moslashtirish” tushunchasining pedagogik talqinini ochib berish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aksariyat tadqiqotlarda moslashuvning o‘ziga xos turi sifatida “ijtimoiy-psixologik moslashuv”ga alohida e’tibor qaratilib, faqat uning psixologik jihatlarini yoritib berish bilan cheklaniladi. Bizningcha, ijtimoiylashuv inson o‘zini jamiyatda shaxs sifatida anglab borishi jarayoni ekan, bu tarbiya, ta’lim, o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonida yuzaga kelib, inson qachonki, o‘z maqsadlarini mustaqil aniqlay olsa va ularga erishish yo‘llarini belgilay olganida, o‘z qadr-qimmatini anglab etganida, jamiyatdagi o‘z o‘rniga ishonch hosil qilgan taqdirda amalga oshadi. Pedagogika fanlari doktori, professor N.M.Egamberdieva ta’kidlab o‘tganidek, shaxsning ijtimoiylashuvi – ta’lim-tarbiya ta’sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlar, xulq-atvor me’yor va qoidalarining o‘zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi. Xulosa qilib aytganda, moslashuv, shu jumladan ijtimoiy moslashuvga aniq maqsadga qaratilgan pedagogik ta’sir ko‘rsatish natijasi sifatida qarash maqsadga muvofiqdir[147; 124-b.].

SHuningdek, ba’zi olimlar “ijtimoiylashuv” va “ijtimoiy moslashuv” tushunchasini alohida-alohida talqin qilishga harakat qilishsa, ba’zilar ularni bir tushuncha sifatida baholashadi.

Birinchi guruh nazariyasi tarafdorlarining fikricha, ijtimoiylashuv ijtimoiy me’yor, xulq-atvor tamoyillari va qadriyatlarni uzatish va uni inson tomonidan egallanishiga qaratilgan murakkab jarayon bo‘lib, u alohida shaxsga ma’lum bir jamiyat fuqarosi sifatida o‘zini namoyon etish imkoniyatini beradi. Ijtimoiy moslashuv esa, shaxsga jamiyat tomonidan berilgan mazkur imkoniyatlarni amalga oshirish jarayonini o‘zida ifoda etadi. Ijtimoiy moslashuv jarayonida alohida shaxsning xulq-atvor me’yorlari va qadriyatlarining u mansub bo‘lgan ijtimoiy guruh qadriyatlari bilan o‘zaro mos bo‘lishi ta’minlanadi.

Ikkinchi guruh olimlarning fikricha, insonning aniq bir jamiyat sharoitlariga moslashuvi yoki undan ajralib chiqishi (individuallashuvi) ijtimoiylashuv jarayonining mazmunini tashkil qiladi. Moslashish sub’ekt va ijtimoiy muhitning o‘zaro faol yaqinlashuv jarayoni va natijasidir. Individuallashuv insonning ob’ektiv ehtiyojlar bilan bog‘liq holda jamiyatda ma’lum darajada alohidalikka intilishi bo‘lib, uning yoshligidanoq o‘z-o‘zini namoyon qilishga bo‘lgan harakatlarida paydo bo‘ladi.

Bizningcha, “ijtimoiylashuv” va “ijtimoiy moslashuv” tushunchalariga bunday tarzda yondashish o‘rinli emas. Chunki aynan ijtimoiy moslashuv ijtimoiylashuv jarayonining tezlashuvi yoki sekinlashuviga o‘zining aniq ta’sirini ko‘rsatadi. SHaxsning yangi jamoaga qo‘shilishida nizolansiz moslashuvi uning muvafaqiyatli ijtimoiylashuvini tezlashuviga imkon beradi.

M.S.YAnitskiy ta’kidlab o‘tganidek, “ijtimoiylashuv” va “ijtimoiy moslashuv” jarayoni o‘rtasidagi mustahkam aloqadorlikni ta’minlaydigan integrallashgan ob’ekt – ta’lim oluvchi (pedagogika oliy ta’lim muassasasi talabasi – ta’kid bizniki) shaxsi. Olimning fikricha, ijtimoiy moslashuv shaxsning ijtimoiy xulq-atvorini shakllantirishning murakkab mexanizmi sifatida sodir bo‘ladi va ijtimoiylashuvning sifat tavsifi sifatida namoyon bo‘ladi[150].

Bizning tadqiqotimizda moslashuv jarayoni pedagogika oliy ta’lim muassasasi talabasining yangi ta’limiy muhitga ijtimoiylashuvining tarkibiy qismi sifatida muhokama ob’ekti tarzida qabul qilinadi. Ijtimoiy moslashuv ijtimoiylashuv mexanizmlaridan biri sifatida, yuzaga keladigan qiyinchilik va muammoli vaziyatlarni bartaraf etish esa yangi ijtimoiy tajriba – bo‘lajak o‘qituvchi maqomini o‘zlashtirish mexanizmi sifatida tadqiq etiladi.

Moslashuvga ehtiyoj shaxsda ma'lum bir tizim bilan kelishmovchilik sharoitidagi o'zaro ta'sir holatida paydo bo'ladi, bu esa o'z navbatida o'zgarishlarni talab etadi. Bu o'zgarishlar shaxsning o'z-o'zi yoki tizim bilan, bundan tashqari ular o'rtasidagi o'zaro ta'sir tavsifi bilan bog'liq bo'lishi mumkin. YA'ni, shaxsning ijtimoiy moslashuvining boshlang'ich nuqtasi bo'lib tashqi muhitning o'zgarishi bilan avvalgi xulq-atvor samarasiz yoki kam samarali bo'lib qolishi natijasida aynan yangiliklar bilan bog'liq bo'lgan qiyinchiliklarni engishga nisbatan paydo bo'luvchi zarurat xizmat qiladi.

Ijtimoiy moslashuv bo'lajak o'qituvchi maqomiga muvofiq ta'lim oluvchilarni ijtimoiy muhit tomonidan qo'yiladigan va kutiladigan talablarni qabul qilish hamda ularga samarali javob qaytarishi bilan tavsiflanadi. Boshqacha aytganda, moslashuvchan xulq-atvor qarorlarini muvafaqqiyatli qabul qilish, tashabbus bildirish va o'zining kelajagi bilan bog'liq bo'lgan aniq tasavvurlarga ega bo'lish bilan bog'liqdir. Ana shu asosdan kelib chiqqan holda, samarali ijtimoiylashuv belgilariga quyidagilarni kiritish mumkin: 1) ijtimoiy faoliyat sohasida moslashganlik, mazkur holatda shaxs bilim, ko'nikma va malakalarni egallash orqali umummalakaviy va umumkasbiy kompetentlikka erishadi; 2) shaxslararo munosabat sohasida moslashganlik, boshqa kishilar bilan chuqur emotsional aloqalarni o'rnatish jarayonlari, muvafaqqiyatli ijtimoiy moslashuv uchun zarur inson xulq-atvori motivlari, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi yig'indisi.

Bo'lg'usi o'qituvchilarni ijtimoiy moslashtirishning quyidagi jihatlarni alohida ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiq hisoblanadi:

- 1) talabalarda ijtimoiy moslashuv jarayonining kechishi murakkab dinamiklikka ega bo'lib, ijtimoiy va shaxsiy ahamiyatga ega qadriyatli tasavvurlarni o'zaro uyg'unlashuvini talab etadi;
- 2) talabalar uchun o'qishning birinchi va ayrim hollarda ikkinchi yili murakkab vaziyatlar bilan birga kechadi;
- 3) oliy ta'lim muassasasida tahsil olish jarayonida talabalarda o'z-o'zini anglash tuyg'usi rivojlanadi, atrof-olam va borliqqa doir qadriyatli munosabatlar tizimining rivojlanishi davom etadi;
- 4) talabalarda bazaviy o'quv ustanovkalari shakllanadi;
- 5) talabalik yillari tashkiliy, metodik, psixologik tavsifga ega bo'lib, shaxsning shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvining eng muhim bosqichidir.

Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy moslashuviga ta'sir ko'rsatuvchi omillarni esa, uch guruhga ajratish mumkin: ijtimoiy, psixologik, pedagogik.

Ijtimoiy omillarga talabning yoshi, uning ijtimoiy kelib chiqishi, ta'limning avvalgi bosqichida tugallagan o'quv muassasasining turi kiradi. Psixologik omillar o'z ichiga ham individual-psixologik, ham ijtimoiy-psixologik omillarni qamrab oladi: intellekt, yo'nalganlik (orientatsiya), shaxsiy salohiyat, guruhda o'z o'rniga egalik. Ijtimoiy moslashuvga ta'sir ko'rsatuvchi pedagogik omillarga oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilarining pedagogik mahorat darajasi, universitet va fakultetda ijobiy-emotsional muhitning tashkil etilganligi, axboriy-metodik ta'minlanganlik kabilarni kiritish mumkin.

Muvaffaqiyatli ijtimoiy moslashuv uchun ham professor-o'qituvchi, ham talaba tomonidan maqbul faoliyat yo'nalishi, ya'ni birgalikdagi samarali faoliyat yo'lga qo'yilishini talab etiladi. Talaba o'zi uchun u yoki bu ta'limiy maqsadga erishish yo'llarini izlashi va tanlay olishi kerak, professor-o'qituvchidan esa mazkur holatda fasilatator (qo'llab-quvvatlovchi) vazifasini bajarish talab etiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, talabalarning ijtimoiy moslashuvi eng yuqori darajasini bir paytning o'zida ham muhitni, ham o'z- o'zini o'zgartirishga qaratilgan strategiyalar ta'minlaydi. Ijtimoiy moslashuvning me'yoriy natijasi sifatida shaxsdagi ichki o'zgarishlarni talab qilmaydigan ta'lim subyekting oliy ta'lim muassasasiga moslashishi, shuningdek, xulq-atvorning muqobil modellari(muhitni tark etish yoki yangi shaxsiy o'zgarishlarni qabul qilish)dan biri yuzaga keladi. Ijtimoiy moslashuvning yaqqol ifodalangan salbiy samaradorlikka ega past darajasi sub'ektning tashqi muhit bilan o'zaro ta'sirga kirishdan bosh tortishi va o'z ichki dunyosiga g'arq bo'lishida namoyon bo'ladi. Boshqacha aytganda, talabaning xulq-atvori ijtimoiy dezadaptatsiya ko'rinishida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kuchkarova, M. A. (2020). Решение Нестандартных Задач Методом Рассуждения На Уроках Математики В Начальных Классах. *Theoretical & Applied Science*, (1), 682-685.
2. Kuchkarova, M. A. THE IMPORTANCE OF LOGICAL PROBLEMS IN DEVELOPING CRITICAL THINKING OF CHILDREN. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych.*, 171.
3. Kuchkarova, M. A., & Ganiyeva, S. (2023). FEATURES OF LOGICAL THINKING. *Open Access Repository*, 4(3), 674-679.
4. Kxoldorova, I. (2019). Antisemic relations of generative lexx in Uzbek language. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 1(6), 327-330.
5. Makhmuda, Q., & Maftuna, K. (2020). Creative tasks in mathematics lessons in primary classes. *Proceeding of The ICECRS*, 6, 398-400.
6. Mukhtoralievna, Z. S., & Egamberdiyevna, H. M. (2023). USE OF MODERN TEACHING METHODS IN MOTHER LANGUAGE AND READING LITERACY LESSONS OF PRIMARY CLASS. *Open Access Repository*, 4(3), 1092-1100.
7. Mukhtoralievna, Z. S., & Salimakhon, M. (2022). Psycholinguistics and Neurolinguistics of Bilingualism. *Spanish Journal of Innovation and Integrity*, 6, 387-391.
8. Tojimamatovich, J. V. (2023). CONCEPT AND ESSENCE OF INFORMATION SECURITY. *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*, 2(4), 643-647.
9. Tojimamatovich, J. V. (2023). Digital Transformation of Educational Management System. *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education*, 2(4), 202-206.
10. Urinboyevna, E. Y. (2021). Classification of Integrative Education. *International Journal of Culture and Modernity*, 11, 162-164.
11. Urinboyevna, E. Y., & Shahruza, R. (2021). About Gender Equality and the Process of Ensuring It. *International Journal of Innovative Analyzes and Emerging Technology*, 1(7), 54-56.
12. Urinboyevna, E. Y., & Zarina, M. (2022). Existence of Integration in Secondary Schools. *European Multidisciplinary Journal of Modern Science*, 6, 119-124.
13. Valijonovna, K. I. (2022). THE CONCEPT AND ESSENCE OF DIVERGENT THINKING IN PEDAGOGY AND PSYCHOLOGY. *Gospodarka i Innowacje.*, 22, 86-94.
14. Valijonovna, X. I. (2022). METHODS OF INCREASING MOTIVATION TO READING BOOKS IN PRIMARY CLASSES. *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 3(10), 199-205.

15. Valijonovna, X. I., & Kizi, K. G. K. (2022). National Values and Their Specific Characteristics. *International Journal of Culture and Modernity*, 14, 16-19.
16. Zokirova, S. M., & Axmedova, D. O. (2021). WORKING WITH BORROWINGS GIVEN IN DICTIONARIES OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS. *Theoretical & Applied Science*, (3), 275-278.
17. Zokirova, S. M., & Topvoldiyeva, Z. R. (2020). ABOUT BORROWINGS IN THE UZBEK LEXICON. *Theoretical & Applied Science*, (4), 701-705.
18. Зокирова, С. М. (2021). О ОМОСЕМАНТИЧЕСКОЙ КОНГРУЭНТНОСТИ В ЯЗЫКАХ. *Редакционная коллегия*.
19. Mukhtoraliyevna, Z. S. (2023). Educational Importance Of Using Didactic Games. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 19, 104-107.
20. Muxtoraliyevna, Z. S. (2023). BOLALARDA VATANPARVARLIK RUHIYATINI SHAKLLANTIRISHNING IJTIMOY AHAMIYATI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(4), 517-523.
21. Muxtoraliyevna, Z. S. (2023). BOSHLANG 'ICH SINFLARDA ORGANILADIGAN NASRIY VA NAZMIY ASARLARNING O 'RNI VA AHAMIYATI. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 3(4), 510-516.

